

UOT 37.

Ülviyyə Məmməd qızı İsmayılova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Gəncə Dövlət Universiteti

YENİYYETMƏLƏRİN MÜSTƏQİLLİYİNİN NÖVLƏRİ: İDRAK MÜSTƏQİLLİYİ, TƏLİM MÜSTƏQİLLİYİ, İNTELLEKTUAL MÜSTƏQİLLİK

Ульвия Мамед гызы Исмаилова
докторант по программе доктора философии
Гянджежинский Государственный Университет

04

ВИДЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРОСТКОВ: ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ, УЧЕБНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ

Ulviyya Mammad Ismayilova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Ganja State University

TYPES OF INDEPENDENCE OF ADOLESCENTS: COGNITIVE INDEPENDENCE, EDUCATIONAL INDEPENDENCE, INTELLIGENT INDEPENDENCE

Xülasə. Müstəqilliyin səmərəli şəkildə tərbiyə olunmasını təmin edən bir sıra şərtlərinə münasibət bildirməklə yanaşı təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlər zamanı formalaşdırılan müstəqilliyin ayrı-ayrı növlərinin səciyyəvi cəhətlərinin, yeniyyətlik yaş dövrünün psixofizioloji xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzinə gətirilməsi də vacibdir.

Məqalədə müstəqilliyin idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi, intellektual müstəqillik kimi növlərinin üzərində dayanılır.

Açar sözlər: müstəqillik, müstəqilliyin növləri, idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi, intellektual müstəqillik

Резюме. В статье отмечается, что важно обратить внимание как на характерные особенности отдельных видов самостоятельности подростков, которые формируются во время учебного процесса и во внеклассных мероприятиях, а также на психофизиологические особенности подросткового возраста.

В статье рассматриваются виды самостоятельности, такие как познавательная самостоятельность, учебная самостоятельность, интеллектуальная самостоятельность.

Ключевые слова: самостоятельность, виды самостоятельности, познавательная самостоятельность, учебная самостоятельность, интеллектуальная самостоятельность

Summary. The article notes that it is important to pay attention both to the characteristic features of certain types of independence, which are formed during the educational process and in extracurricular activities, as well as the psychophysiological characteristics of adolescence.

The article discusses the types of autonomy, such as cognitive independence, educational independence, intellectual independence.

Keywords: independence, types of independence, cognitive independence, learning independence, intellectual independence

Mövcud ədəbiyyatda müstəqilliyin aşağıdakı növlərinə münasibət bildirirlər: idrak müstəqilliyi (İ.Y. Lerner, M.İ. Maxmutov, T.İ. Şamova və b.), praktik, təşkilati-texniki müstəqillik (E.Y. Qolant, Z.F. Ponomaryeva və b.), əqli müstəqillik (N.V. Kuxarev və b.), tətbiqi və təd-

ris müstəqilliyi (T.S. Panfilova, N.A. Polovnikova və b.), ictimai-siyasi, yaradıcı müstəqillik (V.I. Andreyev, Y.A. Ponomoyev, M.Q. Yaroshevski və b.), əmək müstəqilliyi (A.I. Koçetov, Y.V. Yanotovskaya və b.).

Biz bu təsnifata mənəvi müstəqilliyi əlavə edə bilərik.

Müstəqilliyin səmərəli şəkildə tərbiyə olunmasını təmin edən bir sıra şərtlərinə münasibət bildirməklə yanaşı təlim prosesində və sınıfdaxaric tədbirlər zamanı formalaşdırılan müstəqilliyin ayrı-ayrı növlərinin səciyyəvi cəhətlərini, konkret yaş dövrünün, o cümlədən bizim tədqiqatda olduğu kimi, yeniyetməlik yaş dövrünün psixofizioloji xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzinə gətirilməsi də vacibdir.

Qeyd olunan müddəalara əsaslanaraq, təlim prosesi və sınıfdaxaric tədbirlər üçün səciyyəvi olan idrak, təlim və intellektual müstəqilliyi nəzərdən keçiririk.

I drak müstəqilliyi. Mövcud ədəbiyyatda idrak müstəqilliyinin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, xüsusiyyətləri müxtəlif şəkildə nəzərdən keçirilir. Tədqiqatçıları müxtəlif şəkildə nəzərdən keçirir. Tədqiqatçıları müxtəlif şəkildə nəzərdən keçirir. Tədqiqatçıları müxtəlif şəkildə nəzərdən keçirir.

M.A. Danilovun qənaətinə, idrak müstəqilliyi, ilk növbədə məsələni, problemi, tapşırığı, göstərişi anlamaqda onların həlli yollarını tapmaqda, başlıca diqqətə çatdırmaqda və həlli yollarını müəyyənləməkdə, nəticələr qiymətdə ağıla və dərinlikə güvənməkdə, öz mövqeyi irəli sürməkdə və müdafiə etməkdə ifadə olunur (1).

Yeniyyətələri idrak müstəqilliyi təlim prosesinin təşkilində başlıca amillərdəndir.

Müəllimlik peşəsinə bağlı olan, hər bir şəxsi pədaqəti fəaliyyətinin ilk günlərindən belə bir sual düşündürür: necə etməli ki, şagirdlərdə öz fənninə maraq oyadı?

Qabaqcıl müəllimlər isə fikirləşirdilər: şagirdlərlə işi necə qurmaq lazımdır ki, onlarda bilikləri müstəqil olaraq əldə etmək tələbatı formalaşsın? Az keçmiş bu suala cavab tapırlar. Bu müəllimlər öz şagirdlərinin təhsil nəticələrindəki dəyişiklikləri müşahidə edərkən, bəla bir qənaətə gəlirlər ki, dərslərin texniki təchizatının yüksək səviyyəyə olması, müəllimin öz fənnini yaxşı bildirməsi şagirdlərin öz müstəqil idrak faa-

liyətələri şüurlu surətdə layihələndirmələrindən ötrü hələ kifayət deyildir.

I drak müstəqilliyinin mahiyyətinə gəldikdə, müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Alimlərin bir qismi problemin fəaliyyət törəfinə üstünlük verirlər. Digərləri daha çox psixoloji tərəfini əsas götürür, idrak müstəqilliyini məktəblilərin, o cümlədən V-IX sinif şagirdlərinin məqsədyönlü yaradıcı axtarış prosesində dərkətməyə cəhd və bacarıq formalaşdırılması kimi nəzərdən keçirirlər.

I drak müstəqilliyinin təzahür formaları isə, yeniyetmələrin idrakı tapşırıqları həlləmə bacarığında ifadə olunur ki, bu da öz növbəsində yeni biliklərin qazanılmasına və yeni həll üsullarını mənimsəməyə imkan verir. I drakı tapşırıqlar heç də yalnız idrak müstəqilliyinin təzahür forması olmaqla məhdudlaşmır, eyni zamanda "onun formalaşmasını pədaqəti vasitəsi" kimi özünü göstərir. Odur ki, qabaqcıl müəllimlər öz fəaliyyətlərində haqqında danışılan problemlə münasibətdə şəxsiyyətyönlü yanaşmadan daha çox fəaliyyətyönlü yanaşmaya üstünlük verirlər.

I drak müstəqilliyi şəxsiyyətin keyfiyyəti olmaqla bir-birinə təsir edən və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və fəaliyyətdə olan daxili və xarici amillərin təsiri altında formalaşır və inkişaf edir.

Daxili amillər yeniyetmənin şəxsiyyət keyfiyyətlərinin (təbii qabiliyyətlərinin, iradə, temperamən və s.) mahiyyətinə ifadə edən və həyat fəaliyyəti və təlim prosesində qazanılan bilikləri və onların əldə olunma metodlarını nəzərdə tutur.

Xarici amillər – yeniyetmələri əhatə edən bütövlükdə sosium və sosial mühit, təhsil prosesinin təsiri dir.

I drak müstəqilliyi – daxili təhsillənmə sistemi və onların xarici təzahürü, başqa sözlə, özünütəhsil üzrə praktik fəaliyyətdir. I drak müstəqilliyinin inkişafının yüksək səviyyəsinin ən mühüm əlamətlərindən biri qarşıda dayanan məqsədə yetmək üçün yeniyetmələrin bütün səylərini nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirməsinə cəhdlərdir.

Bir sıra hallarda yeniyetmələrdə idrak müstəqilliyi aşağı səviyyəyə təşəkkül tapır. Bunun, təbii ki, səbəbləri vardır. Həmin səbəblərə aid ola bilər:

1) yeniyetmələrin təlimə marağının olması, təlimə motivasiyanın aşağı səviyyəli olması; 2) müəllimin siniflə işin frontal formalarından və reprodaktiv metodlarından istifadə etməklə təlim prosesini idarə etməsi və bunun nəticəsində şagirdlərin tədris materialını lazımı səviyyədə mənimsəməsi;

3) ətraf gərçəkliyə aid ümumiləşdirici bilikləri formalaşdırma metodikasına yiyələnməsi;

4) müəllim tərəfindən yeniyetmələrin müstəqil idrak fəaliyyətinin formalaşdırılmasına qayğı göstərilməməsi;

5) yeniyetmələrin təfəkkür metodlarından fəal şəkildə faydalanmamaları;

6) yeniyetmələrdə müstəqil şəkildə mühakimə yürütmə, mübahisəyə girmə, öz mövqeyini bildirmə və onu müdafiə etmə, tənqid və özünütənqid bacarıqlarının kifayət qədər formalaşmaması; 7) bəzi yeniyetmələrdə analitik təfəkkürün fəal olmaması, onların program materialındakı başlıca ayrı-ayrı emalı bacarmaması, problemin həllinə dair səmərəli planı tuta bilməmək;

8) qazanılmış biliklərdəki formalizm; nəzəri bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi bacarmamaq və s;

Yeniyyətələrin müstəqil idrak fəaliyyəti aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirir: ümumi və xüsusi idrak tapşırıqlarının şagirdlər tərəfindən müəyyənəşdirilməsi (tədris situasiyasının qurulmasında məqsədə seçmək, vəzifələri təsvürünə gətirə bilmək bacarığı); idrak tapşırığının həllinə aparən fəaliyyətin adekvat üsullarının seçilməsi, müəyyənəşdirilməsi və tətbiqi (onun həlli məqsədi ilə yolların və vasitələrin müəyyənəşdirilməsi bacarığı); qarşıda dayanan vəzifələrin necə həyata keçirildiyini öyrənməkdən ötrü nəzərdə əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi (izləmə).

Mövcud ədəbiyyatda idrak müstəqilliyinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və fəaliyyətdə olan üç komponentinə münasibət bildirilir: 1) motivasiya-yönlü; 2) iradi; 3) məzmun-yönlü-əməliyyatyönlü.

I drak müstəqilliyi müstəqil idrak fəaliyyətində həyata keçir. I drak müstəqilliyinin inkişafı yeniyetmələrin fəal idarəolunan müstəqil idrak fəaliyyətinə cəlb olunması ilə mümkündür. I drak müstəqilliyinin inkişafı problema kompleks yanaşmanı, psixoloji, sosial və didaktik cəhətləri nəzərə almağı zərurətə verir.

I drak müstəqilliyini inkişaf etdirmək üçün V-IX sinif şagirdləri təhsil fəaliyyətinin bütün

mərhələlərində yaxından iştirak etməlidirlər. Başqa sözlə, yeniyetmələr təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsinə, təhliinə, qiymətləndirilməsinə və təhliinə cəlb olunmalıdır. İşin forma və metodlarının seçilməsində, müstəqil qərar qəbulunda onlara şərait yaradılmalıdır.

Müstəqil idrak fəaliyyəti bir sistem olmaqla aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirir:

1) məzmun yönümü (analizlərdə, yaxud qavrayış və təsvürlərdə öz ifadəsini tapan biliklər);

2) operativ yönüm (müxtəlif fəaliyyətlər, fəaliyyətin həm xarici, həm də daxili planda bacarıq və priyomlarla həyata keçirilən əməliyyatlar); nəticə yönümü (yeni biliklər, həll üsulları); şəxsiyyət yeni sosial təcrübəsi, ideyaları, baxışları, qabiliyyətləri və keyfiyyətləri).

Mövcud ədəbiyyatla tanışlıq nəticəsində bəla qənaətə gəldik ki, idrak müstəqilliyinin bir-biri ilə sıx surətdə əlaqədə olan üç komponentini qeyd etmək mümkündür: a) motivasiya komponenti – yeniyetmələrin idrak fəaliyyətinə psixoloji hazırlığı; b) koqnitiv komponenti – nəzəri hazırlıq; c) konativ komponent – praktik hazırlıq.

Təlim prosesi tədris fəaliyyətinin xüsusi formada təşkilini zərurətə çevirir. Bu xüsusi forma nəyi nəzərdə tutur? Aydınlıq gətirək: biliklər məktəblilərə, o cümlədən V-IX sinif şagirdlərinə hazır şəkildə verilməsin, problemi situasiya şəraitində, müstəqil idrak fəaliyyəti prosesində təqdim olunsun. Məsələn kökü bundadır.

Təlim müstəqilliyi. Məktəblilərdə, o cümlədən V-IX sinif şagirdlərində təlim müstəqilliyinin formalaşdırılması aktuallıq kəşb edən problemdir. Bu, onunla bağlıdır ki, müasir müəllim təlimin əsas məqsədinə nail olmaq üçün qarşısına kompleks vəzifələr qoyur. Həmin vəzifələrə daxil-dir: şagirdlərdə özünütəyinat, özünütəhsilə və özünüinkışafə hazırlığın formalaşdırılması.

Bizim fikrimizcə, təlim müstəqilliyi dedikdə, məktəblinin, o cümlədən yeniyetmənin öz qarşısına müxtəlif təlim vəzifələri qoyaraq onları başqasının köməyi olmadan müstəqil şəkildə yerinə yetirməsi başa düşülməlidir. təlim müstəqilliyi şagirdin şəxsi arzusunda rəğmən şüurlu olaraq bu və ya digər fəaliyyəti yerinə yetirmək tələbatı ilə bağlıdır. Başqa sözlə, müəllimin əsas işi təlim fəaliyyətinin komponentlərini formalaşdırmaqdan ibarət olmalıdır.

Təlim müstəqilliyi zamanı şagirdə marağ, təşəbbüskarlıq, idrak fəallığı, öz qarşısına vəzifə qoymaq, öz işini planlaşdırmaq bacarığı kimi keyfiyyətlər xas olmalıdır. Ev şəraitində valideyn uşağın hər addımını izlədikdə, dəim başı üzərində dayandıqda, hər bir işi onun özünə gördükdə, təbii ki, həmin oğlunda, qızda müstəqilliyin təşəkkül tapıb formalaşması çətin olacaqdır. Bunun xoşagəlməz nəticəsi özünü məktəbdə göstərəcəkdir. Uşaq təlim müstəqilliyinə alışmaqda çətinlik çəkəcəkdir.

Yeniyyətlərin müstəqil təlim fəaliyyətinə səmərəli rəhbərlik etməkdən ötrü müstəqil işin aşağıdakı əlamətlərini müəyyənləşdirmək lazımdır: 1) müəllimin tapşırığı; 2) müəllimin rəhbərliyi; 3) yeniyyətlərin müstəqilliyi; 4) müəllimin bilavasitə iştirakı olmadan tapşırığın yerinə yetirilməsi; 5) yeniyyətlərin fəallığı.

Müəllim sinifdə yeniyyətlərin təlim müstəqilliyinə nail olmaq üçün müxtəlif metodik təlimatlərdən, yaddaşlardan istifadə edə bilər. Məktəblərin təlim əməyinin bacarıq və vərdisləri sistemi ilə silahlandırılması vəzifəsi irəli sürülməzə, təlim prosesi düzgün planlaşdırılma və səmərəli şəkildə, uğurla həyata keçirilməz. təlim müstəqilliyi, təşəbbüskarlıq, axtarıcılıq fəallığı – müasir məktəbin ideal məzmununun portretini müəyyənləşdirən başlıca xüsusiyyətlərdir.

Təbii ki, bu xüsusiyyətlərin əsasları məktəb illərində - ibtidai siniflərdə qoyulur, orta məktəb yaşlarında və yuxarı siniflərdə bu iş davam etdirilir. əgər dərstdə şagird müstəqil işləmək qabiliyyətini nümayiş edə bilmirsə, deməli, bunu ona öyrətməyiblər, bu fəaliyyətə onu alışdırmaq lazımdır. Yeniyyətlər bir sıra hallarda böyüklərin köməyi olmadan keçinməyi, tədris və təlimdən-kənar tapşırıqları yerinə yetirməyi bilmirlər. Bu işi bacarmaları üçün aşağıdakılar lazımdır:

1. Psixoloji hazırlıq. Bu hazırlıq özü üçün psixoloji baxımdan lazım olan vəziyyəti və rahatlığı yaratmaq qabiliyyətini nəzərdə tutur.

2. Yeniyyətə özünü-təhlil və özünüqiyəmətləndirmənin elementar vərdislərinə yiyələnməlidir.

3. Yeniyyətə özünün təlim fəaliyyətinin gedişatını və ümumi nəticəsini qabaqcadan görmək bacarığına sahib olmalıdır.

4. Tapşırıqların yerinə yetirilməsindən bütün mərhələlərində təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq üçün şərait yaradılmalıdır.

Şəxsiyyətin müstəqilliyi, vəziyyətdən asılı olaraq, müxtəlif növlərdə olur. Məktəblərdən ötrü təlim müstəqilliyi lazımdır, məktəbdən kənarında, adətən "gündəlik" (adi) müstəqillik mövcud olur (meydana gəlir). Bu iki müddə siz surətdə qarşılıqlı əlaqədədir.

Yeniyyətlərin müstəqilliyinin və yaradıcı fəallığının inkişafı fasiləsiz olaraq müstəqilliyin aşağı səviyyəsinə, yəni adi səviyyəli müstəqillikdən, yüksək səviyyəyə - yaradıcı müstəqilliyə qədəm qoyur. Yeniyyətin müstəqilliyinin təbiiyə olunması və inkişaf etdirilməsi vəzifəsi adi müstəqilliyin yaradıcı müstəqilliyə keçməsi prosesinin idarə olunmasına ibarətdir.

Sinifdən-xaric məşğələlərdə yeniyyətlərin təlim müstəqilliyinin xarakterinə əsasən müstəqilliyin dörd səviyyəsini müəyyənləşdirmək olar:

Birinci səviyyə - sadə (adi) müstəqillikdir. Bu səviyyə mövcud biliklərin sadə yada salınması tələb edən müvafiq tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı təzahür edir. Müstəqilliyin birinci səviyyəsinə dayanan, lakin hələ onun ikinci səviyyəsinə adlamamış yeniyyətə üzərində düşən vəzifələrin öhdəsindən gəlməyə çalışır ki, yoldaşlarından geridə qalmasın.

Müstəqilliyin ikinci səviyyəsi variativ müstəqillik adlandırılır bilər. Müstəqillik bu səviyyədə mövcud bir neçə qaydaya əsaslanan bacarıqda, təriflərdə (məyüənləşdirilməkdə), mühakimə obyektlərində və s. üzə çıxır, onlardan birini götürürək, yeni tapşırığın müstəqil yerinə yetirilməsində ondan istifadə etmək lazımdır. Müstəqilliyin ikinci səviyyəsinə müqayisə, tutuşdurma, təhlil, tərkib və s. bu kimi təfəkkür əməliyyatlarını yerinə yetirdiklərini göstərir. Ona verilmiş tapşırığın, göstərişin şərtlərinə təhlil süzgəcindən keçirən yeniyyət səroncamında olan vasitələrin köməyi ilə tapşırığın həlli vasitələrinə müəyyənləşdirir, onların müqayisəsini aparır, ən səmərəlisini seçir.

Müstəqilliyin üçüncü səviyyəsi qismən-axtarıcı müstəqilliyidir. Bu səviyyədə yeniyyətin müstəqilliyi bu və ya digər bir fənn üzərində dərşiyin (məsələn, bizim tədqiqatda Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı və Həyat bilgisi dərşliklərinin) müvafiq bilməsi üzrə tapşırıqların həlli üçün müəyyən qayda və qanunlardan faydalanmaq bacarığını nümayiş etdirməklə meydana çıxır.

Qismən-axtarıcı müstəqilliyi səviyyəsi şəraitində yeniyyətdən daha çox ağıl fəaliyyət priyoramlarından istifadə etmək tələb olunur. O, müqayisə, tutuşdurma, təhlil, tərkib, qruplaşdırma, sistemləşdirmə, ümumiləşdirmə aparma, nəticəyə gəlmə kimi əməliyyatları bacarmalıdır. Yeniyyətin fəaliyyətində nəticələrə nəzarət və özünə-nəzarət mühüm rola malik olmalı, o, özünün təlim fəaliyyətini müstəqil şəkildə planlaşdırmaq və təşkil etməyi bilməlidir.

Orta məktəb yaşlı şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətləri, hər şeyi öyrənmək həvəsi, həssaslığı, yeni biliklərə yiyələnməyə meyllilik, müəllimin verdiyi bilik və məlumatların hamısını mənimsəmək və onlardan faydalanmaq arzusu idrak fəallığının inkişafından ötrü əlverişli şərait yaradır. Dərstdə şagirdlərin təlim müstəqilliyi aşağıdakı keyfiyyətləri özündə birləşdirməlidir: uzaqgörənlik, təşəbbüskarlıq, özünüqiyəmətləndirmə, özünə-nəzarət, təlimdə yaradıcılıq nümayiş etməyə hazır olmaq, fəallıq, şüurluqluq.

Təcrübəli müəllimlər, o cümlədən Azərbaycan tarixi, ədəbiyyat və Həyat bilgisi fənlərinə tədris edən müəllimlər yeniyyətlər müstəqillik, fəallıq, şüurluqluq və təşəbbüskarlıq nümayiş etdirdikdə onların fəaliyyətini təqdir edirlər. Bu, şagirdləri həvəsləndirir, onların müstəqilliyə rüuhlandır.

Yeniyyətlərin müstəqilliyinin inkişafı aşağıdakı pedaqoji şərtləri təmin edirdi:

1) müstəqil təlim əməyinə hər bir şagirdin (iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyətinin lider və demokratik tipi ilə qrup işi) bilavasitə cəlb olunması məqsədi ilə onların qrup birliklərinin müxtəlif növlərindən istifadə;

2) tələbətə ideyasını və şagirdin müstəqil fəaliyyətindən istifadəni həyata keçirən xüsusi tapşırıqlar sistemi.

Şagirdlərin müstəqilliyi - ümumtəhsil məktəblərində uğurlu təlimin rəhəndir. Odur ki, vaxtda şagirdlərin müstəqilliyi üzrə sistemli, məqsədyönlü və fasiləsiz iş aparılıqda, onlarda idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi və intellektual müstəqillik formalaşdırılıqda, sonrakı illərdə bu keyfiyyət daha da inkişaf edərək təkmilləşir. Yeniyyətin təlim müstəqilliyi onun bir şəxsiyyət kimi inkişafının, özünü-təşəbbüslənmə və istəyən əsasən biliklərin genişləndirilməsinin, təcrübəsinin, həyatı bacarıq və vərdislərini zənginləşdirməsinin tərsiflərindən biridir.

Yeniyyətin müstəqilliyə tələbatı onun idrak fəallığı, marağı, yaradıcı istiqaməti, təşəbbüskarlığı, qarşısına məqsəd qoymaq və öz işini planlaşdırmaq vasitəsilə həyata keçirilir.

Mövcud ədəbiyyatla tanışlıqdan bu qənaətə gəlmək mümkündür ki, təlim müstəqilliyinin fenomenini xarici və daxili əlamətlərə malikdir. Xarici əlamətlərə aiddir: şagirdlərin öz fəaliyyətlərini planlaşdırması; müəllimin köməyi olmadan tapşırıqları yerinə yetirə bilməli; yerinə yetirilən işin gedişini və nəticələrinə nəzarət, onun təshih və təkmilləşdirilməsi.

Müstəqilliyin daxili tərəfini, hər şeydən əvvəl tələbatyönlü-motivasiyaönlü sahə, həmçinin başqasının köməyi olmadan yeniyyətlərin məqsədə çatmağa istiqamətlənmiş sayıları təşkil edir.

İntellektual müstəqillik. Müvafiq intellektual (ağıl) bacarıqların mövcudluğu yeniyyətə öz biliklərinin müstəqil şəkildə genişləndirməyə və ümumelmi və xüsusi məlumatlara uğurla yönəlməyə imkan verir.

İntellektual bacarıqlar dedikdə, şəxsiyyətin biliklərə, təsəvvürlərə və vərdislərə əsaslanan, yeni situasiyalarda tədris işini məhsuldar şəkildə, keyfiyyətlə və vaxtılı-vaxtdına yerinə yetirən fərdi və xüsusi hazırlanmış qabiliyyəti nəzərdə tutulur. İntellektual bacarıqlar yeniyyətlərin intellektual müstəqilliyinin və bu və ya digər fənn (məsələn, Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatın, Həyat bilgisinin) üzrə təlim prosesinin ümumi fəallaşdırılmasına imkan verir.

Ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi və Həyat bilgisi fənlərinin təlimi təcrübəsində yeniyyətlərin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafı, onların yaradıcı fəallığı təlimin interaktiv metodlarının hom sinifdə, həm də sinifdən-xaric məşğələlərdə tətbiqinə imkan verir. Onlar innovasiya, təsviri və istehlakçı fəaliyyətinin sistemli və qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsinə istiqamətlənir. Bu tədbirlər yeniyyətlərin intellektual və yaradıcı imkanlarını, analitik qabiliyyətlərinin inkişafını, təlimə motivasiyanın yüksəldilməsini təmin edir.

"Müstəqillik" anlayışına münasibətdə daha məhdud bir anlayış rəndə müstəqil intellektual fəaliyyəti əks etdirən və proqnozlaşdırın qabiliyyət kimi nəzərdən keçirilən "intellektual müstəqillik" çıxış edir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirməli olmaq deyə bilirik ki, müstəqilliyin növlərinə (idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi, intellektual müstəqillik), onların hər birinin mahiyyətinə, məzmununa, məqsəd və vəzifələrinə bələd olan müəllimlər öz fəaliyyətlərində uğurlar qazanırlar.

Problemin aktuallığı. Müstəqilliyin növlərinin (idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi, intellektual müstəqillik) müəyyənlişdirilməsi və onlardan ye-

niyəmələrin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi baxımından faydalanmaq özünün aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Müstəqilliyin idrak müstəqilliyi, təlim müstəqilliyi, əqli müstəqillik kimi növləri diqqət mərkəzində dayanır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar, doktorant və dissertantlarda maraq doğuracaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения // Советская педагогика, 1962, № 8
2. Архипов В.И. Развитие познавательной самостоятельности студентов в процессе усвоения учебных грамматических понятий: Автореф. дис. ...пед.канд.наук. Казань, 2007.

E-mail: emilya-hesenova@bk.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*

ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 09.10.2018